Авраменко Б. В.,*кандидат педагогічних наук,**викладач кафедри західних і східних мов**ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»*

ПОНЯТТЯ СИНГАРМОНІЗМУ ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ТУРЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Анотація. Статтю присвячено проведенню порівняльного аналізу фонетичної системи турецької та української мов. Охарактеризовано поняття сингармонізму як фонетичного процесу.

Доведено, що питання сингармонізму або гармонії звуків є одним із ключових у процесі вивчення фонетики турецької мови. Розглянуто, що таке явище сингармонізму взагалі і яку роль воно відіграє саме у мові. Сингармонізм або гармонія – морфологічне й фонетичне явище, процес уподібнення звуків афіксів звукам кореня того самого слова. Сингармонізм спостерігається і в тюркізмах, які засвоєні українською мовою: барабан, капкан, мечеть, сагайдак, сургуч, чубук.

У широкому значенні сингармонізм – це процес уподібнення звуків за фонологічними характеристиками. Визначено його основні види, якими є сингармонізм на рівні складу (складовий) та на рівні слова (гармонія голосних та приголосних). Доведено, що для турецької мови більш характерним є сингармонізм на рівні слова – гармонія голосних і приголосних.

Закон гармонії голосних складається з принципу піднебінного тяжіння і принципу губного тяжіння. Сутність закону гармонії приголосних полягає в уподібненні приголосних на стику складів при нарощенні афіксів за принципом глухість – дзвінкість. Так, якщо слово закінчується на глухий приголосний, то приєднується афікс, якщо він починається з приголосного, також повинен починатися з глухого приголосного.

Для української мови більш характерним є складовий сингармонізм, який пов'язано з поняттям комбінаторних змін звуків, а саме дистанційною або несуміжною асиміляцією – це асиміляція звуків на відстані. Тому це поняття пов'язане з поняттям комбінаторних змін звуків, а саме дистанційною або несуміжною асиміляцією – це асиміляція звуків на відстані. Якщо в першому складі слова або в деяких мовах – у корені слова є голосний переднього ряду, то в усіх інших складах можуть бути тільки голосні переднього ряду, а якщо в тій позиції є голосний заднього ряду, то в усіх інших складах також повинен бути лише голосний заднього ряду. Так, скажімо, в турецькій мові місцевий відмінок іменника виражається за допомогою афікса -da, а значення множини – за допомогою афікса -lar: oda «кімната», odada «в кімнаті», ocalar «кімнати», odalarda «в кімнатах». Якщо ж у першому складі слова будуть голосні переднього ряду, то афікси відповідно матимуть вигляд de, ler: ev «дім», evde «в домі», evler «доми», evlerde «в домах».

Ключові слова: сингармонізм, вокалізм, консонантизм, комбінаторні зміни, асиміляція, тюркізми.

Постановка проблеми. Вивчення фонетики як рідної, так й іноземної мови, співвідноситься з різноманітними труднощами, це і пояснює такий повільний темп оволодіння певною

іноземною мовою. Турецька мова – виступає відносно новою в системі навчання іноземних мов. Позитивною відмінністю турецької мови є те, що вона доволі проста для вивчення. Тому єдиним інструментом її вивчення буде викладач, який повинен мотивувати у студентів прагнення до вивчення мови, він повинен вірити в те, що, повторюючи слова і речення, вивчаючи напам'ять діалоги та тексти, студент зможе засвоїти мовний матеріал і почне репродукувати безпосередньо власне мовлення. Тому завдання викладача полягає в тому, щоб, розвиваючи навички усного мовлення, дати можливість студентам відчувати усю систему мови від звукової до граматичної.

Під час вивчення фонетики української мови студенти повинні завчити велику кількість фонетичних правил, різних складних граматичних конструкцій. Але при навчанні турецької мови, як іноземної, ці правила пояснюють студентам шляхом пошуку їхніх еквівалентів у рідній мові. Тобто студенти знаходять відповідність даному правилу і запам'ятовують його як кліше.

Цікавим для дослідження в фонетичному плані видається проблема навчання саме звукової системи турецької та української мов у порівняльному аспекті. Через це основною метою статті буде визначення поняття сингармонізму голосних та приголосних звуків у турецькій та українській мовах.

Для досягнення поставленої мети нами було досліджено поняття сингармонізму звукової системи турецької та української мов; описано найбільш суттєві спільні та відмінні риси притаманні звуковим системам обох мов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві розробка проблеми вивчення фонетики турецької мови значно відстає порівняно з дослідженнями лексики та граматики турецької мови. Хоча теоретично питання порівняння двох або більше конкретних тюркських мов з погляду їх фонетичної системи вже давно вивчається, однак порівняльних робіт, виконаних на матеріалі турецької та української мов, майже немає.

Мови, які порівнюються в статті, вибрані не випадково. Турецька мова входить до огузької, а українська – до східно-слов'янської мовної сім'ї, що дає нам можливість виявити не тільки характерні особливості цих двох мов, але й спільні та відмінні риси між ними.

Порівняльному дослідженню фонетичної структури турецької мови присвячені роботи О.М. Щербака, Б.О. Серебrenникова, Н.З. Гаджієвої, Р.Г. Ахметьянова, І.Л. Покровської. Лексика турецької мови у порівняльному аспекті була об'єктом вивчення Д.Х. Базарової, Л.З. Будагова, Л.В. Дмитрієвої, Е.Р. Тенішева, О.М. Щербака, К.М. Мусаєва, Г.І. Халимоненка та інших.

Матеріалами і джерелами для цього дослідження слугували і описові й аналітичні граматики турецької мови, наукові розробки провідних тюркологів у галузі опису фонетичних структур турецької мови таких як: Н.К. Дмитрієва, В. Гренбека, Х. Петерсена, В. Банга, Е.В. Севортяна, А.Н. Кононова; етимологічні, двомовні словники.

Наукова база дослідження дозволила виявити у порівняльному плані регулярні та нерегулярні фонетичні відповідності голосних і приголосних звуків; розкрити специфічні особливості фонетики мов, що порівнюються, в галузі вокалізму і консонантизму; зробити порівняльний аналіз явища сингармонізму в турецькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Питання сингармонізму або гармонії є одним із ключових у процесі вивчення фонетики турецької мови. Тому розглянемо, що таке явище сингармонізму взагалі і яку роль воно відіграє саме у мові. Сингармонізм або гармонія – морфологічне й фонетичне явище, процес уподібнення звуків афіксів звукам кореня того самого слова. Сингармонізм спостерігається і в тюркізмах, які засвоєні українською мовою: барабан, капкан, мечеть, сагайдак, сургуч, чубук.

У широкому значенні сингармонізм – це процес уподібнення звуків за фонологічними характеристиками: на рівні складу спостерігаємо складовий сингармонізм; на рівні слова – гармонія голосних та приголосних [1]. Детальніше явище сингармонізму автор розглядає на прикладі турецької та української мов.

Для турецької мови характерний другий вид сингармонізму, а саме сингармонізм на рівні слова – гармонія голосних і приголосних (частіше використовують поняття закон гармонії голосних або приголосних). Розглянуто більш детально кожен із цих законів.

Закон гармонії голосних складається з принципу піднебінного тяжіння і принципу губного тяжіння. *Принцип піднебінного тяжіння* полягає у тому, що всі голосні турецької мови поділяються на дві групи: а) піднебінні: [e], [i], [ö], [ü] (це голосні переднього ряду); б) непіднебінні: [a], [ı], [o], [u] (це голосні заднього ряду).

При вимові голосних заднього ряду язык дещо відсунуто назад, тобто він не стикається з піднебінням; а при вимові голосних переднього ряду, він висунутий вперед, тобто навпаки стикається з піднебінням. Голосні в корені одного слова можуть бути тільки піднебінними або тільки непіднебінними, наприклад: *deniz; tavuk*.

У турецькій мові існує величезна кількість запозичених слів, в корені яких ця закономірність порушується. Дане правило діє при приєднанні до кореня різних суфіксів. Наприклад: *a ı o u → lar: masa + lar, kapı + lar, televizyon + lar, okul + lar; e i ö ü → ler: çiçek + ler, şehir + ler, söz + ler, gözlük + ler* [2].

Інший принцип, який лежить в основі гармонії голосних – це *принцип губного тяжіння*. Голосні турецької мови поділяються на дві групи: а) негубні: [a], [ı], [e], [i]; б) губні: [o], [u], [ö], [ü]. При нормальному положенні губ виходять неогублені голосні, коли губи витягнуті трубочкою – огублені.

Сутність закону гармонії голосних полягає в тому, що при нарощенні афіксів до слова за негубними непіднебінними голосними [a], [ı] може слідувати тільки негубний непіднебінний голосний [i]; за негубними піднебінними [e], [i] лише негубний піднебінний [i]; за губними непіднебінними [o], [u] тільки губний непіднебінний голосний [u]; за губними піднебінними [ö], [ü] тільки губний піднебінний [ü]. Наприклад:

A (I) → I (Bu, masa mı?)

E (I) → İ (Bu, defter mi?)

O (U) → U (Bu, doktor mu?)

Ö (Ü) → Ü (Bu, söz mü?) [2].

Тому якість голосного останнього складу слова визначає якість голосного афікса. Якщо останній склад слова містить голосний [a] або [ı], то афікс може містити тільки [i]. Наприклад: Bu, masa mı? – Це стіл? Bu, atkı mı? – Це шарф?

Якщо останній склад слова містить голосний [e] або [i], то афікс може містити тільки [i]. Наприклад: Bu, defter mi? – Це зошит? Bu, öğrenci mi? – Це студент?

Якщо останній склад слова містить голосний [o] або [u], то афікс може містити тільки [u]. Наприклад: Bu, doktor mu? – Це лікар? Bu, oğul mu? – Це син?

Якщо останній склад слова містить голосний [ö] або [ü], то афікс може містити тільки [ü]. Наприклад: Bu, söz mü? – Це слово? Bu, müdür mü? – Це начальник? [2].

Наступний вид сингармонізму на основі слова – це **закон гармонії приголосних**, згідно до якого усі приголосні в турецькій мові поділяються на: а) глухі: [ç], [f], [h], [k], [p], [s], [ş], [t]; б) дзвінкі: [b], [c], [d], [g], [ğ], [j], [l], [m], [n], [r], [v], [y], [z].

Сутність закону гармонії приголосних полягає в уподібненні приголосних на стику складів при нарощенні афіксів за принципом глухість – дзвінкість. Так, якщо слово закінчується на глухий приголосний, то приєднується афікс, якщо він починається з приголосного, також повинен починатися з глухого приголосного. Наприклад: Çiçek - çiçek + te; Sinif - sınıf + ta; Ağaç - ağaç + ta; Meydan - meydan + da; Sahil - sahil + de [2].

Говорячи про українську мову, то у ній найчастіше спостерігається складовий сингармонізм. Тому це поняття пов'язане з поняттям комбінаторних змін звуків, а саме дистанційною або несуміжною асиміляцією – це асиміляція звуків на відстані. Наприклад: сочевиця – чечевиця, залізо – залізо. Якщо в першому складі слова або в деяких мовах – у корені слова є голосний переднього ряду, то в усіх інших складах можуть бути тільки голосні переднього ряду, а якщо в тій позиції є голосний заднього ряду, то в усіх інших складах також повинен бути лише голосний заднього ряду.

Так, у турецькій мові місцевий відмінок іменника виражається за допомогою афікса -da, а значення множини – за допомогою афікса -lar: oda «кімната», odada «в кімнаті», odalar «кімнати», odalarda «в кімнатах». Якщо ж у першому складі слова будуть голосні переднього ряду, то афікси відповідно матимуть вигляд de, ler: ev «дім», evde «в домі», evler «доми», evlerde «в домах» [3].

Висновки. Порівняльний аналіз фонетичної системи турецької та української мов дозволив охарактеризувати поняття сингармонізму як фонетичного процесу, який полягає в тому, що всі голосні в слові стають однорідними за артикуляцією; визначити його основні види, якими є: сингармонізм на рівні складу (складовий) та на рівні слова (гармонія голосних та приголосних).

На основі проведеного аналізу автор дійшов висновку, що для турецької мови більш характерним є другий вид сингармонізму, а саме сингармонізм на рівні слова – гармонія голосних і приголосних. В українській мові найчастіше спостерігається складовий сингармонізм. Тому це поняття пов'язане з поняттям комбінаторних змін звуків, а саме дистанційною або несуміжною асиміляцією – це асиміляція звуків на відстані.

Література:

1. Сингармонізм. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Сингармонізм> (дата звернення: 08.06.2019 г.).
2. Закон гармонізації голосних і приголосних звуків у турецькій мові. URL: derslingust.ru/turkce/turkce-dersleri/2 (дата звернення: 08.06.2019 г.).
3. Комбінаторні зміни звуків в українській мові URL: http://pidruchniki.com/1831071048079/document/znastvo/kombinatorni_zmini_zvukiv (дата звернення: 08.06.2019 г.).
4. Виноградов В.А. Сингармонизм и фонология слова. В кн. Тюркологические исследования. Фрунзе, 1970.
5. Исхаков Ф.Г. Гармония гласных в тюркских языках. ИСГТЯ. М., 1952. Ч. 1. Фонетика.
6. Кононов А.Н. Грамматика современного турецкого литературного языка. М. Л., 1956. 843 с.
7. Меметов І.А. Порівняльний аналіз фонетичної будови турецької і кримськотатарської мов : монографія. Симферополь, 2006. 164 с.
8. Миниахметова Э.Х. Турецкий язык: уч. пособие. Кн. 1. / Э.Х. Миниахметова. Одесса : БМБ, 2011. 518 с.
9. Покровська І.Л. Фонетика сучасної турецької мови: навч. посіб. з аудіо матеріалами / І.Л. Покровська. К. : Вид.-во «Четверта хвиля», 2012. 101 с.
10. Попов Ю.В. Розмовник українсько-турецький. Донецьк : БАО, 2010. 288 с.
11. Прушковська І.В. Збірник вправ з формування турецькомовної компетенції: Посібник з відеотекстами у 2-х частинах: навч. посіб. / І.В. Прушковська. К. : Київський університет, 2012. Ч. 1. 82 с.; Ч. II. 79 с.
12. Сорокін С.В. Читаймо та розмовляймо турецькою: Практикум з усного та писемного мовлення (для студентів третього курсу) / С.В. Сорокін. К. : ВЦ КНЛУ, 2005. 147 с.

Avramenko B. The concept of synharmonism of vowels and consonants in Turkish and Ukrainian languages

Summary. The article is devoted to the comparative analysis of the phonetic system of the Turkish and Ukrainian languages. The concept of synharmonism as a phonetic process is described. It is proved that the issue of synharmony or harmony of sounds is one of the key in the study of the phonetics of the Turkish language. It is considered that such a phenomenon of syngarmonism in general and what role it plays in language.

Synharmonism or harmony is a morphological and phonetic phenomenon, the process of likening the sounds of affixes to the sounds of the root of the same word. Synharmonism is also observed in Turkic languages, which are learned in the Ukrainian language: a drum, a trap, a mosque, a quiver, a walrus, a bubble. In the broad sense, harmonicism is the process of likening sounds to phonological characteristics. Its main types are identified, such as: harmonicism at the level of the composition (component) and at the level of the word (harmony of vowels and consonants).

It is proved that for the Turkish language, the singharmonism at the word level is more characteristic – harmony of vowels and consonants. The law of harmony of the vowels consists of the principle of palatine gravity and the principle of libido gravity. The essence of the law of consonant harmony is the likeness of consonants at the junction of syllables when increasing affixes on the principle of deafness – callousness. So, if the word ends in a deaf consonant, then the affix joins, if it starts with a consonant, also must begin with a deaf consonant.

For the Ukrainian language, the compound syngarmonism, which is connected with the notion of combinatorial changes of sounds, is more characteristic, namely, the distance or non-contiguous assimilation is the assimilation of sounds at a distance. Therefore, this concept is connected with the notion of combinatorial changes in sounds, namely, by distance or non-contiguous assimilation – it is the assimilation of sounds at a distance.

If in the first syllable of the word or in some languages – at the root of the word there is a loud front row, then in all other departments there may be only vowels of the front row, and if there is a loud back number in that position, then in all other syllables, there should also be only loud back row So, for example, in Turkish the local case of the noun is expressed by means of the suffix -da, and the value of the plural is by means of the suffix -lar: oda “room”, odada “in the room”, osialar “rooms”, odalarda “in the rooms”. If in the first syllable the words will be loud to the front row, the affixes will respectively look like de, ler: ev “house”, evde “in the house”, evler “houses”, evlerde “in houses”.

Key words: synharmonic, vocalism, consonantism, combinatorial changes, assimilation, Turkism.